

Resenya històrica de la sèquia

Els orígens de Betxí estan relacionats amb la font de Fontanars (o de La Canaleta) que històricament ha proveït d'aigua a la població i la seua horta. L'actual ubicació del poble té els seus inicis en l'antiga alqueria musulmana, la qual va créixer als voltants de la plaça de la Mesquita (actual plaça de Sant Joan), centre de la població mudèjar. Tanmateix, aquest era un nou emplaçament després de molts segles que quedara abandonada la Torrassa amb la caiguda de l'Imperi romà allà pel segle V, encara que degué ser reocupada posteriorment pels pobladors que vingueren des del nord d'Àfrica.

Si fem cas de la hipòtesi del catedràtic Pascual Meneu ¹ els orígens de la séquia podrien ser fins i tot d'època romana, ja que "Meneu assegura haver seguit el traçat dels canals i sèquies que arrancava de la font natural de Betxí i duia aigua a la Bassa Seca i aquesta a la Torrassa" ². Meneu donava a la Bassa Seca un origen romà però no el relacionava amb la Séquia del Diable, que ell també havia recorregut, i que formava part del sistema hídric del Millars.

Per tant, segons Pascual Meneu la Bassa Seca es regava de les aigües de la font de Betxí, la font de Fontanars, que a través d'una sèquia portava l'aigua fins a l'esmentada bassa, la qual segons Meneu regava unes 900 fanecades d'horta als voltants de la Torrassa, superfície que era la mateixa que la de l'horta de Betxí, també la comparava amb la bassa de Betxí (coneguda com la "Bassa del Poble") ja que segons ell tenien un perímetre similar ³.

La Torrassa va quedar despoblada definitivament abans del segle XIII, moment en el qual apareixia com una ruïna, les causes d'aquest abandonament s'han de cercar de ben segur amb una fallida del subministrament d'aigua, bé perquè la bassa perdia aigua per causa de les filtracions, bé perquè la font que l'abastia es va assecar, o bé perquè es va tallar el subministrament de l'aigua del riu Sec. Cal tenir present que la fundació de la nova ciutat d'Onda en el segle XI degué de treure l'aigua al riu Sec o Sonella, ja que aquesta era necessària per a regar l'Horta Vella d'Onda. També és possible que fóra la fundació de la nova alqueria de Betxí, cap al mateix període de temps, la que li va treure l'aigua de la font de Fontanars, que segons Meneu abastia a la Bassa seca.

¹ MENEU, Pascual, (1902): "Yacimientos arqueológicos en Bechí", en *Artes y Letras*, vol. 6, Castelló.

² GUMBAU GARCÍA, José P. i FERRANDIS PEÑA, Isabel, (2004): "Evolució històrica de Betxí. De l'Edat del Bronze a la romanització", en 4^è. *Vila de Betxí*, Betxí, pàg.115.

³ MENEU MENEU, Pasqual (1901C) "Arqueología bechinense", *Heraldo de Castellón*, Castelló, 2 abril.

Una altra hipòtesi és que els habitants de la Torrassa van deixar aquest indret i es mudaren tres kilòmetres riu Sec amunt, per crear la nova alqueria de Betxí, on van edificar una torre defensiva amb el seu albacar i pou d'aigua, torre que actualment estaria situada a la plaça de Sant Joan. Els nous pobladors de la primitiva alqueria van saber aprofitar l'aigua de la font que brollava riu amunt a dos kilòmetres de la població, construint les canalitzacions per al reg, amb la séquia mare com a divisòria entre l'horta i el nucli de poblament. També van construir una nova bassa on recollir l'aigua de la font de Fontanars, la qual estava situada al nord del nucli de l'alqueria. Amb la qual cosa, hem de destacar la importància tant de la séquia com de la bassa, ja que sense la seua construcció haguera estat impossible la creació de la nova alqueria de Betxí.

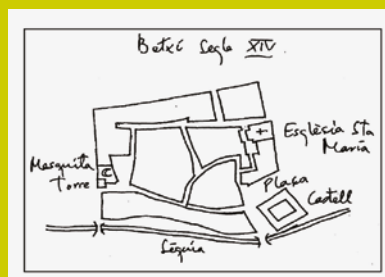
Després de la conquesta de les terres de la Plana pel rei Jaume I (1233-1238), va haver una repoblació a càrrec de la noblesa constituint-se la senyoria de Betxí, va ser el bisbat de Tortosa el primer senyor de la població, el qual la va vendre l'any 1270 a l'arquebisbat de Saragossa, que va ser el nou senyor feudal fins al 1354 en que el rei Pere IV la va donar al cavaller en Rodrigo Dieç, qui va ser el primer senyor laic de Betxí.

Està documentada l'existència de l'horta de Betxí des de mitjan segle XIV, la qual però ja existiria amb anterioritat. Per què sinó es van construir la sèquia i la bassa, i fins i tot, la torre de defensa? Així mateix, coneixem l'existència d'un molí fariner vell, per la llicència que va donar l'arquebisbe de Saragossa per crear un molí nou, així com per ampliar la zona regada per la bassa del poble, en un document de 1346:

*"...el qual molino reciba agua para moler de la cequia de la Fuente de Betchí [...] Et el agua que escapará del dicho molino vaya a la huerta del dicho lugar e con [...] regar las heredades de dicha huerta que serán pres el dicho molino, por tal que el agua non vaya a perdición [...] e condición que por razón que se acrecentará el regadío del dicho lugar [...] non se engendre preiudici alguno a las heredades de la dicha huerta que antes del hedificamiento del dicho molino se [...] abastomiento segunt ante havían."*⁴

Per poder escometre una construcció d'estes característiques caldrien un conjunt d'infraestructures com, per altra banda, queda constància al propi document: *"... dicho molino tendrá e possederá seades [...] vos, a adobo de cequia, tornamiento de agua [...] açuces e [...] a qualesquiere otras misiones e fazenderas que a fer se devrán por razón de dicho molino."*

Podem deduir de manera certa arran d'este document que al segle XIV ja hi era la séquia, tal com apareix grafada en un plànol representant el Betxí de l'època que inclou el historiador local Xavier Mesado al seu treball "Betxí als segles XIII i XIV".

¹ Del document datat a Saragossa el 22 de juliol de 1346 que reproduïx Xavier MESADO I GIMENO, (2009): "Betxí als s. XIII i XIV", en *IX Vila de Betxí*, Betxí, pàg.114.

La séquia existia abans de la construcció del primitiu castell medieval (actual Palau), que sembla es va edificar entre els anys 1354 i 1363. En aquelles dates la població de Betxí rondava entre els 150 i els 200 habitants ⁵.

El cert és que la "séquia Mare" que ens ha perdurat fins els nostres dies amb les lògiques transformacions al llarg del temps, és documentada abastament des del segle XVI ⁶. La primitiva séquia tenia un traçat que anava des del l'assut situat a l'actual "Pantà", paral·lelament a la marge dreta del Riu Sec fins al Pontarró, i des d'allà es dirigia cap al Rajolar i la Bassa del Poble. Amb les aigües de la Bassa del poble es regaven 900 fanecades, que suposaven l'Horta de la població, i que estaven situades a les antigues partides de l'Horta i del Carrascal, fins a la partida del Bovalar, que seria el seu límit. Sabem que la séquia era de construcció musulmana, ja que tenia una concepció de circuit tancat, primerament l'aigua, provinent de l'escorrentia subterrània de la serra de Espadà, es recollia al llit de riu Sec amb un hipotètic sistema de canalització subterrània, similar al sistema *Qanat* que s'utilitzava en Síria ⁷ i també en que després de regar la superfície de l'Horta, l'aigua sobrant tornava al riu o a un barranc, en el nostre cas al barranc de Sant Antoni situat al sud, al Vallet, tancant-se així el circuit de l'aigua.

Sabem que Betxí comptava amb el seu molí fariner durant els segles XIV i XV, però a principis del segle XVI aquest molí estava destruït, per la qual cosa els senyors de Betxí, llavors Isabel Roís de Liori i Alfons de Cardona, van comprar en 1505 al seu vassall Joan Llop, un molí fariner situat a la vora del riu Millar, l'anomenat molí d'en Llop. També sabem que el senyor posseïa dos horts, l'hort del Castell i l'hort Nou, horts que estarien situats a la vora de la séquia i que eren treballats pels vassalls mudèjars. Tanmateix cap a les mateixes dates tenim alguna notícia solta sobre la transformació de terres de secà en regadiu en la partida del Carrascal. El que sí podem constatar és la importància econòmica del regadiu, ja que mentre que al secà pagaven de renda al senyor entre 1/8 i 1/12 part de la collita en el cas dels musulmans, i 1/10 part per als cristians, en l'Horta la renda era de 1/4 part pel que fa als vassalls musulmans i 2/11 parts en el cas dels vassalls cristians.

Segons la carta de poblament de Betxí, signada el 9 de desembre de 1611, després de l'expulsió dels moriscos en 1609, els pobladors de Betxí havien de pagar al senyor cada any 1/5 part de totes les collites, ja foren grans, fruits, fulles, fruites, garrofa, vi, pansa, figa, ametlla, blat, ordi, civada, cigrons, lli, cànem, olives, i altres qualsevol classes de plantes, hortalisses, grans i fruits que es plantaren a l'Horta, la Muntanya, el Bovalar i en tot el terme de Betxí, amb la qual cosa s'augmentava bastant la pressió fiscal sobre els vassalls. De les terres situades a l'Horta de la vila els vassalls havien de pagar anualment al Senyor 2 diners per fanecada, mentre que de la terra situada al Bovalar, Secà o Muntanya, només havien de pagar 2 diners per jornal o cafissada (que equivalen a 6 fanecades). Amb la qual cosa es constata la importància econòmica de l'Horta, ja que les terres de l'horta valien sis vegades més que les del secà ⁸.

⁵ MESADO, Xavier, (2009) "Betxí als ... op. cit., pàgs.89-91.

⁶ REMOLAR FRANCH, Alfred, (2000): "Aproximació a la història de Betxí mitjançant la toponímia rural", en *Tr. Vila de Betxí*, Betxí, pàg.143.

⁷ Seguint la hipòtesi de Xavier Mesado.

⁸ MESADO GIMENO, Xavier i altres (2011): *XI Vila de Betxí: la Carta Poble de 1611*, Castelló de la Plana, pàg.129.

Pel que fa a la séquia, una obra significativa va ser a l'any 1730, quan es va construir un nou molí fariner, fet que va comportar noves intervencions en el curs de l'aigua, tal com testifica Ferran Nebot:

*"El molí fariner es va construir el 1730 després que Leonardo Franch inicia els tràmits per aconseguir el permís del Marqués d'Ariza. La construcció va implicar el traçat d'un nou tram de sèquia que arrancava des del pontarró i duia l'aigua a la Bassa per la part més alta."*⁹ En efecte, uns anys després, al 1749, hi ha constància del nou tram (la «séquia nova») a una ordenança municipal per fer una plantació d'arbres:

*en el lloc que anava de la Bassa de la Vila fins la Font, a una i altra banda de la vora o caixer de la sèquia mare vella i nova, el que venia a suposar cap a un quart de llegua, uns 1.510 metres de llargària*¹⁰.

El famós il·lustrat i botànic Cavanilles en les seues "Observacions" va fer anotacions al seu pas per Betxí l'any 1793: *Aquí hay 900 hanegadas de huerta regadas con aguas del Fontanás, cuyo origen está hacia Onda; todo lo restante es secano*¹¹.

Al Llibre Padró de 1785 consta que l'horta de regadiu és un 4,7% del total, una reduïda extensió que depèn només de l'aigua de la font de Fontanars, encara que segons Pascual Madoz a mitat del segle XIX *"es tan abundante que no solo se riegan con sus aguas 900 hanegadas de huerta, sino que recogidas en 2 balsas dan impulso á 2 molinos harineros"*¹². El cabdal de la font, al voltant dels 1.000 litres per minut,¹³ no sembla donar per a més, ja que Betxí no té dret a l'aigua del Millars, pel que "la seua infraestructura de reg té un caràcter únicament local. Per tant, l'organització del reg de les seues hortes no depenia de cap instancia supralocal i era l'Ajuntament l'encarregat de la gestió de l'aigua"¹⁴ (des de l'abolició dels drets senyorials). Un tema de presència constant a les actes dels plens municipals, ja que l'aprofitament de l'aigua era tema clau en l'economia del poble degut a la seua escassetat,¹⁵ i a més a més l'aigua de la font també s'utilitzava per al consum humà de la població.

⁹ NEBOT GARCIA, Ferran (2000): "Betxí, 1785, una societat rural", en *1r. Vila de Betxí*, Betxí, pàg.22.

¹⁰ BADENES MARTÍN, Miquel Àngel, (2009): "La política forestal il·lustrada. De la normativa general a la pràctica municipal: Betxí, 1748-1801", en *IX Vila de Betxí*, Betxí, pàg.170.

¹¹ CAVANILLES, Antonio Josef (1795): *Observaciones sobre la historia natural, geografía, agricultura, población y frutos del Reyno de Valencia*, Vol. I, Libro Segundo, Madrid, pàg.110.

¹² ARACIL, R. i GARCÍA BONAFÉ, M. (1982): *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de Alicante, Castellón y Valencia*, vol I, València, pàg.142.

¹³ BADENES MARTÍN, Miquel Àngel i NEBOT GARCÍA, Ferran (2002): "Un municipi de la Plana durant el Sexenni Revolucionari. Betxí 1868-1874", en *2n. Vila de Betxí*, Betxí, pàg.141.

¹⁴ NEBOT GARCÍA, Ferran (2000): "Apunts sobre la gestió del reg a Betxí durant la Restauració", en *1er. Vila de Betxí*, Betxí, pàg.116.

¹⁵ BADENES MARTÍN, Miquel Àngel i NEBOT GARCÍA Ferran, (2002): "Un municipi ... op. cit., pàg.139.

Una cosa curiosa és que per al manteniment de les infraestructures l'ajuntament utilitzava, a banda de l'habitual percentatge sobre el preu de l'aigua, un mètode particular que consistia en obtenir ingressos subhastant unes determinades quantitats d'aigua per a qui volguera regar més enllà de la tanda que li corresponia quan hi havia restriccions, sobretot als mesos d'estiu. Amb este especial mètode es van vendre en 1874 setze fanecades d'aigua per tal d'arreglar la séquia.

Prèviament, al 1871 i degut al mal estat en que es trobava, l'ajuntament va convocar als regants:

"la cantidad de agua que se observa desaparece de la acequia común de esta Villa por efecto del malísimo estado en que se haya esta y considerando de suma necesidad y utilidad la construcción de la citada acequia, se acordó se convoque la junta general de regantes a fin de tratar acerca del negocio, y adelantar cuanto sea posible en el mismo"¹⁶

El projecte "proposava una reconstrucció a fons del tram des de la font fins la bassa" i es va redactar amb un pressupost de 39.511 pessetes. Una primera fase comprenia "el tram cobert, de la font fins el Toll de la Figuereta" i la segona el tram descobert des d'ací fins la Bassa. Sembla que el director d'obra era D. Luís Alfonso, però "malgrat l'execució d'aquestes obres que renovaven la séquia, tretze anys més tard s'havia iniciat de nou el procés de la seua reconstrucció, a través aquesta vegada d'una empresa de Castelló dirigida per Antonio Barrachina Fabra",¹⁷ a qui l'ajuntament li va adjudicar la reforma del 1887.

La Comunitat de Regants

Deu anys més tard d'aquesta reforma, en virtut d'allò disposat a la Ley de Aguas de 1879, es va constituir la Comunitat de Regants de Betxí que agrupava a "*los propietarios, regantes y demás usuarios que tienen derecho al aprovechamiento de las aguas de la fuente de Fontanars*" (Art. 1º)¹⁸, i això suposava una nova gestió del reg, deixant d'estar baix la responsabilitat de l'ajuntament i deixant també els particularismes tradicionals¹⁹. A les *Ordenanzas y Reglamentos de la Comunitat de regants*, al 1897, es documenta que de les aigües de que disposa tenen dret a ús "*la huerta de la villa*" en primer lloc, amb una extensió de 910 fanecades; la partida del Bovalar, de 2.809 fanecades, "*cuando haya sobras en la zona anterior*"; i també es reconeix el dret per al "*molino denominado de La Balsa, que tiene derecho a la parte alicuota de 12 hanegadas*", i per a "*dos fábricas de barro, una denominada del Barranquet y otra la del Recholar*" que els pertocava la part alícuota de 6 fanecades (Art. 4º).

¹⁶ Id., pàg.146.

¹⁷ Id., pàg.146-147.

¹⁸ *Ordenanzas de la Comunidad de Regantes y Reglamentos del Sindicato y Jurado de Riegos de Bechí*, aprovades en Junta general de regants el 31 de gener de 1897 i després per Reial ordre de 18 de gener de 1902, el document original de les quals "obra en la secció de Fomento de la Jefatura de Obras públicas de la provincia de Castellón". Es pot consultar a l'Arxiu Municipal de Betxí, *Estatuts de la Comunitat de regants*.

¹⁹ NEBOT Ferran, (2000) "Apunts ... op. cit., pàg. 117 "Entre altres causes, la importància que adquireixen els terratinents forasters després del procés desamortitzador de mitjans del segle XIX, va fer que es considerara la necessitat de desvincular el control de l'aigua del poder municipal i passara a ser gestionada pels propis regants"²⁰ BADENES MARTÍN, Miquel Àngel i NEBOT GARCÍA, Ferran (2002): "Un municipi de la Plana durant el Sexenni Revolucionari. Betxí 1868-1874", en 2n. *Vila de Betxí*, Betxí, pàg.141.

També es fa constar: “Art. 2º *Pertenecen a la Comunidad; la acequia de pequeña cabida y mal estado que conduce el agua desde la fuente a los diversos puntos de riego, y el azud o presa de aguas en el río Seco, también en muy mal estado*”.²⁰ Es tracta d'un primitiu assut o presa de derivació que retenia l'aigua de la font i alimentava la séquia.

La Comunitat de regants es regia per una estructura de tres organismes: la Junta General, el Sindicat i el Jurat de Regs. La Junta general agrupava tots els propietaris que feien ús de l'aigua, estant el seu vot regulat pel que disposava la Llei d'Aigües, “que no és un vot per propietari sinó que és un vot ponderat” en relació a l'extensió de la propietat, la seua condició d'Horta o Bovalar, o si és el cas dels “*artefactos*” (industries). Venia a ser un vot per cada tres fanecades, excepte el Bovalar que era sols un vot per propietari. El Sindicat té les funcions d'una junta de govern, estant al càrrec de tota la gestió. El Jurat és l'encarregat de fer complir les ordenances. Al principi, durant “els primers anys moltes actuacions es realitzaven de forma conjunta entre la Comunitat de Regants i l'Ajuntament, però a partir dels primers anys del segle XX comencen a sorgir problemes i a evidenciar-se tensions”²¹. La gestió del Sindicat va ser qüestionada per l'ajuntament, a qui li preocupava que es ficara en perill la salut pública si no es tenia la adequada cura en la neteja de la séquia i la potabilitat de l'aigua del poble. Foren quins foren tots els motius, “el que sí és evident, per la documentació existent a l'Arxiu municipal de Betxí, és la continua existència durant aquests anys de friccions entre les dues institucions.”²²

El Pantà

Al lloc on era l'assut des de temps immemorials es va construir l'actual pantà, així com la connexió de l'eixida de la font, a la mateixa paret, amb la galeria de la séquia, que ha perdurat fins a l'actualitat no sense els desperfectes que provoquen les riuades quan desborden la paret del pantà.

Este ambiciós projecte va provocar interessos sobre l'aprofitament de l'aigua, produint-se els episodis conflictius des de l'any 1898 fins el 1904, que narra Ferran Nebot al seu treball “*Apunts sobre la gestió del reg a Betxí durant la Restauració*”:

La construcció del pantà “va produir grans disturbis en la població i va arribar a mobilitzar tota la societat betxinenca” per defensar la propietat de l'aigua. El cas és que Victoriano Burgaleta, un advocat de família important a Castelló, al 1897 va oferir als propietaris que “apareixien ocupant càrrecs l'any següent, en la recent constituïda Comunitat de Regants”, “la construcció d'un pantà al riu Sec, que aprofitaria l'aigua de les avingudes i possibilitaria l'augment de la superfície regada.

²⁰ Ordenanzas de la Comunidad de Regantes y Reglamentos del Sindicato y Jurado de Riegos de Bechí, 1897.

²¹ NEBOT Ferran, (2000) “Apunts ... op. cit., pàg.119.

²² Id., pàg.121.

En la ment dels dirigents de la Comunitat de Regants estava la millora de la disponibilitat d'aigua per a l'horta i la conversió en regadiu del Bovalar",²³ i firmaren un document privat amb el Sr. Burgaleta com a representant de la societat *Empresa de canales de riego y pantanos*. Esta societat, respectant els drets dels regants, "s'obligava a augmentar el cabdal de les aigües" i assumia "la neteja, reparació i conservació" de les séquies existents per al reg, a més se comprometia d'avant l'ajuntament a "dur l'aigua potable per canonades" per proveir la població. Això ho havia de realitzar en un termini màxim de tres anys, i "els propietaris s'obligaven a pagar el 65% de l'import de les obres fins la quantitat de trenta pessetes per fanecada". Les obres incloïen consolidar les realitzades al 1887 en la "la construcció d'una galeria impermeable que protegira la sèquia al seu pas pel llit del riu, per tal que les aigües potables provinents de les fonts no es barrejaren amb les de les avingudes"²⁴.

Tanmateix, a la vista dels incompliments en l'execució de les obres, ja a l'any 1898 l'ajuntament decideix no autoritzar la canalització de les aigües potables, i la Comunitat de Regants es queixa que "la societat constructora no els permetia comprovar les característiques tècniques del projecte."²¹ Les dificultats continuaren agreujant-se fins que el 1900 el Govern Civil de Castelló va decretar la paralització definitiva de les obres. L'embassament de l'aigua "no aguantava més de vuit dies" degut a la permeabilitat del llit del riu, la qual cosa va comportar que el Sr. Burgaleta se'n aprofitara volent col·locar una comporta en la sèquia en un intent de rendibilitzar les inversions mitjançant el control de l'aigua. Les protestes dels regants i de l'ajuntament van paralitzar en un primer moment la instal·lació de la comporta, però al 1903 el Sr. Burgaleta va aconseguir la declaració d'utilitat pública de les obres del pantà i se'n va eixir en la seua col·locant i tancant la comporta el 21 de març del 1904.²⁵

Les protestes de l'ajuntament van aconseguir la intervenció al seu favor del Govern Civil, però les influències de Burgaleta van fer que una Reial Odre del ministre Allendesalazar revocara la decisió de l'administració provincial d'obrir la comporta i paralitzar les obres. Això va provocar que el poble s'amotinara i el 30 de maig d'eixe mateix any va anar a destruir la comporta. "Finalment, els greus disturbis, la nul·la rendibilitat de l'obra i, possiblement, qüestions polítiques (...) van fer que s'abandonara definitivament el projecte."²⁶

²³ *Id.*, pàg.122.

²⁴ *Id.*, pàg.127.

²⁵ Arxiu Municipal de Betxí, carpeta "El cas Burgaleta. Disposició del Govern Civil d'abril del 1903".

²⁶ NEBOT, Ferran, (2000) "Apunts ... op. cit., pàg.129. "Si analitzem la proposta no comprenem com un grup de persones que està gestionant la creació d'una Comunitat de Regants el primer pas que dona siga cedir la gestió d'un hipotètic augment de la disponibilitat d'aigua a un tercer. Una altra seria la precipitació amb la que (...) van atendre l'oferta del Sr. Burgaleta sense deixar que la nova institució complira de forma estricta tots els requisits legals per a formalitzar un tracte de l'envergadura del que es projectava. (...) La forma en que es van realitzar els tràmits legals va ser poc encertada, ja que ni els cinc representants podien acreditar la representació legal per a la signatura del contracte ni es va comprovar l'existència real de l'empresa constructora..." a la qual cedien la concessió de les aigües. pàgs.130-131.

I amb ell també “el primer intent important de canvi de la situació” del regadiu. Seria després d’alguns anys més tard, amb “la proliferació de les societats de regs per a explotar els recursos soterranis, quan el canvi fou una realitat que marcaria el futur de Betxí.”²⁷

Durant la guerra civil del 1936 el front bèl·lic es va estacionar al llarg del riu Sec, utilitzant-se la séquia com una llarga trinxera que li va ocasionar nombrosos desperfectes, com també al pantà, amb un gran forat a la part oest de la paret. Quan ja el front havia passat “se sintió la apremiante necesidad de reorganizar los servicios, procediéndose inmediatamente a la limpieza y reparación de la acequia (...) en cuyos trabajos colaboraron la totalidad de los vecinos”.²⁸

Posteriorment, a l’any 1958 la Comunitat de regants va finalitzar obres per tal d’aconseguir augmentar el cabdal de l’aigua, consistents en la construcció d’una galeria filtrant en un tram de 1.835 metres des del pantà cap a Onda, i també la instal·lació junt a la presa, a la cara nord, d’un grup de bombeig per tal de vesar més aigua a la séquia elevant-la des del subsòl de la font.²⁹ Per la seua banda, el Ministeri d’Obres Públiques es va encarregar de la reparació del forat de la presa.

Però el futur de la séquia, en contrast a la prosperitat de les noves societats de pous, correria el camí invers i després de perdre l’exclusivitat del reg va anar oblidant-se i acabà abandonant-se. Amb el pas dels anys, per part de la Confederació Hidrogràfica del Xúquer es va iniciar d’ofici un expedient de caducitat de l’aprofitament per interrupció permanent de l’explotació de l’aigua per part del titular.³⁰

>

Els i les joves del Grup Natura Coscoll, de l’Associació Juvenil C.J. Espurna de Betxí, van organitzar una activitat anomenada “110 Aniversari de la Revolta del Pantà” amb un acte a la plaça Major commemorant el trencament de la comporta del Pantà.

27 BADENES MARTÍN, Miquel Àngel i NEBOT GARCÍA Ferran, (2002): “Un municipi ... op. cit., pàg. 16.

28 XXV años de paz en Bechi (1963), pàg.119. També al llibre de Manuel FRANCH FRANCH (1996): *Sucedió en Bechí, Betxí*, pàg.104, es narra una intervenció, situant-se al 1937, per netejar la “bassa gran” i la séquia, per a la qual va haver una subvenció de la Confederació Hidrogràfica del Xúquer, amb el corresponent acte públic en Betxí amb l’assistència del Governador, el president de la Confederació, les autoritats locals i el president del Sindicat de Regs.

29 *Id.*, pàg.120.

30 *Boletín Oficial de la Provincia de Castellón de la Plana*, N° 72 de 16 de juny de 2012. “Expediente de extinción de derechos de la concesión de aguas procedentes de la Fuente de Fontanars a favor de la C.R.Betxí”, Exp. 6019/2011 (2011ECO060).

Els voluntaris i voluntàries de la séquia

A l'any 2014, un grup de persones preocupades front la possibilitat de pèrdua dels drets històrics a l'aprofitament de l'aigua de la font de Fontanars, recolzades pel President del Sindicat de Regs, Vicente Almela Martínez, i amb el suport de l'Ajuntament, s'han ficat a la tasca de netejar la séquia mare i tornar a fer córrer l'aigua per a l'ús de les parcel·les de l'antiga horta, si més no la de la zona entre el riu i la pròpia séquia, així com la del Rajolar, actualment quasi totalment abandonada.

Més enllà del partidori del Rajolar la séquia està soterrada per davall de carrers i voreres, ja no s'utilitza la "bassa del poble", ni tampoc el molí des de fa molt més de temps. L'aqüeducte, conegut al poble com l'Arquet, que antigament permetia el pas de la séquia travessant el "Barranquet", va desaparèixer als anys seixanta quan es van fer les obres de cobriment d'aquest i la urbanització de l'avinguda San Josep Obrer.

El grup de voluntàries i voluntaris ha estat format per 27 persones que han dedicat un total de 459 hores de treball en 15 jornades, durant alguns caps de setmana des del 7 de juny fins el 6 de desembre de 2014. Amb la seua iniciativa han aconseguit que l'aigua torne a córrer per la séquia i els reguers de l'horta del Rajolar, per al bon ús dels propietaris de les parcel·les i el sorgiment d'iniciatives socials que recuperen esta zona per a benefici de la població. Li correspon al Sindicat de Regs seguir fent-se càrrec del manteniment de la séquia i la gestió de les seues aigües.

La Junta General de la Comunitat de Regants, celebrada el dia 23 de gener de 2015, va donar compte dels treballs realitzats pel voluntariat, va renovar els càrrec del Sindicat de Regs i va acordar acabar de reparar les fugues d'aigua i fer les obres pertinents per tal de re-connectar el sorgiment del preuat element a la mateixa paret del pantà amb la galeria de la séquia.